

Segregation och särbehandling i grundskolan

Olika skolor — olika världar

Berit Andersson

Göran Arnman

Ingrid Jönsson

Projektet "Social segregation i grundskolan" följer c:a 4500 elever genom grundskolan. Eleverna finns i Botkyrka, Lidingö, Stockholm, Malmö, Borås och Linköping. Klasser med socialt olika elevsammansättning visar sig inte bara ha olika skolresultat utan också ha olika sorters lärare, resurser, arbetsvillkor och problem. Genom den sociala segregationen av elever i olika klasser och skolutyer förtydligas generella strukturer och processer. Segregering är bara en av formerna för hur barn i olika sociala skikt särbehandlas i samhället. Grundskolan är inte en och samma skola för alla barn, utan rymmer liksom det gamla parallellskolesystemet olika skolgång för olika samhällsklasser.

Forskningsprojektet finansieras av Skolöverstyrelsen och bedrivs vid Sociologiska institutionen, Lunds universitet. Projektgruppen består av sociologerna Berit Andersson, Göran Arnman (projektledare) och Ingrid Jönsson.

Det finns en starkt förhärskande föreställning om grundskolans enhetlighet. Både skolpersonal och politiker talar gärna om grundskolan i generella termer, som om de beskrev en och samma värld med samma sorts problem, arbetsvillkor och resultat.

Föreställningen baseras förstås på att det sedan ett par årtionden finns en organisatoriskt integrerad skolform för alla skolpliktiga barn i Sverige, till skillnad mot det tidigare parallellskolesystemet, som på ett helt öppet sätt gav olika utbildning åt olika sociala skikt. I grundskolan däremot samlas och blandas de olika skikten, och de får formellt samma utbildningsnivå efter avslutad årskurs nio.

Den segregerade boendestruktur som sedan 1960-talet blivit alltmer markerad, framförallt i våra stadsområden, har bidragit till att rucka något på denna föreställning om den enhetliga skolan. Problemen i vissa förortsområden framstår genom den hårda segregeringen som så stora, att samhällets myndigheter måste försöka få till stånd lösningar. Satsningar på elevvård, kompensatoriska resurser och liknande är försök från skolans sida att bemästra problemen.

Men segregationen slår igenom i skolornas elevsammansättning på ett mycket mera generellt sätt. Och skillnaderna mellan olika skolmiljöer framstår allt tydligare både i elevernas skolresultat och i personalens arbetssituation. Skolorna i olika delar av en segregerad stad är ofta olika världar på samma sätt som folkskolan och läroverket var det. Detta bör få beslutsfattare på olika nivåer att i högre grad se barns olika sociala villkor som kriterier för resursfördelningen och som utgångspunkt för skol-

Skolorna i olika delar av en segregerad stad är ofta olika världar på samma sätt som folkskolan och läroverket var det.

politiska beslut överhuvudtaget.

Projektet "Social segregation i grundskolan" har till syften att kartlägga den sociala segregationens struktur och omfattning i grundskolan, undersöka dess konsekvenser och söka finna medel att minska dess negativa verkningar. Projektet följer därvid en population på c:a 4 500 elever, som började årskurs 1 år 1972 och som nu går i högstadiets årskurs 7. Det empiriska materialet består huvudsakligen av intervjuer med lärare och annan skolpersonal samt olika slags insamlade data om elever, klasser och skolor. De sex berörda kommunerna har valts ut antingen för att de inom sig uppvisar en socialt segregerad struktur eller för att de i sig själva representerar delar av en större segregerad region.

Stockholmsområdet och Malmö har valts som exempel på hårt urbaniserade och segregerade regioner, där Stockholm representerar en segregation på "kommunnivå" med Botkyrka och Lidingö som ytterpoler, medan Malmö har en segregation i mindre skala, men med klara zoner av socialt betingad bösättning, både i innerstaden och i ytterområdena. Linköping och Borås är i många avseenden varandras sociala motpoler. De valdes som undersökningsorter främst på grund av att invandrarandelen är mycket låg i Linköping och hög i Borås, och för att låglöneindustri präglar Borås medan Linköping har mest kvalificerad teknisk industri.

I resultatredovisningen har de skolklasser som undersökts, delats upp efter socialgruppssammansättning i fyra klasstyper. Socialgruppsindelningen av eleverna är baserad på föräldrarnas yrken. Av de fyra klasstyperna finns två extremgrupper: dels klasser där socialgrupp I och II utgör mer än 75 procent av klassens elever, dels klasser där socialgrupp III-barn dominerar med motsvarande andel. Av samtliga c:a 200 klasser som projektet följer är ungefär en tredjedel sådana kraftigt segregerade klasser, alltså antingen vad vi benämner lågstatusklasser eller högstatusklasser.

Även i övriga klasser finns det oftast en markerad social snedfördelning. Knappast någon skolas upptagningsområde i de storstadsområden som berörs av undersökningen, har en så socialt blandad bösättning att elevunderlaget får en för hela samhället representativ sammansättning. Principerna för skolornas klassammansättning bidrar till att förstärka segregationen: man strävar efter att låta barn från samma grannskap gå i samma klass, och man söker hålla samman klassen hela skoltiden. Detta kan medföra att man i ett upptagningsområde som domineras av höghusbebyggelse, har ett villaområde innanför rektorsområdets gränser, men att villabarnen ändå under hela skoltiden går i en klass för sig, åtskilda från höghusbarnen.

I projektet har uppgifter om elevernas resultat, problem, gruppindelningar i klassen, lärare, resurstilldelning m m samlats in. Det finns stora svårigheter i att mäta utfallet av skolans verksamhet för olika sociala grupper. Det som sker i skolan och i klassrummet är fortfarande en sluten och oåtkomlig sfär. Hur skolan lyckas eller misslyckas med sin socialisation och undervisning visar sig bara till en liten del i de kunskapstest och betyg som är den enda form av systematisk utvärdering skolan genomför.

Resultaten av projektets undersökningar – som hittills finns redovisade endast för lågstadietiden – visar på stora skillnader i skolresultat mellan klasser med olika social sammansättning. I de mest socialgrupp III-dominerade klasserna (lågstatusklasser) ligger resultaten i genomsnitt en betygsenhet lägre än i den andra extremgruppen, högstatusklasserna. Det är inte bara socialgrupp III-eleverna som har sämre resultat, även barn från högre socialgrupper har lägre medelvärden om de går i lågstatusklass, än om de går i klasser där socialgrupp I och II dominerar. Detta gäller både resultaten av standardproven (standardiserade kunskaps-

I de mest socialgrupp III-dominerade klasserna (lågstatusklasser) ligger resultaten i genomsnitt en betygsenhet lägre än i den andra extremgruppen, högstatusklasserna.

Den grupp elever som skolan misslyckas med att undervisa, arbetarklassens barn, finns koncentrerade i klasser, som totalt sett och i förhållande till behoven har sämre resurser.

test) och betygen som lärarna sätter. Medelvärdena för en socialgrupp varierar med en halv betygsenhet mellan lågstatusklass och högstatusklass. Men inom varje klasstyp finns en klar rangordning mellan socialgrupperna, så att socialgrupp I-barnen i varje typ av klass ligger ungefär ett steg över socialgrupp III-barnen i betygsskalan.

Vi menar att dessa samband måste förklaras med utgångspunkt dels från den allmänna särbehandling som barn från olika sociala skikt är föremål för i och utom skolan – det är denna särbehandling som i huvudsak förklarar skillnaderna mellan socialgrupperna – dels måste man se hur själva den lokala skolmiljön kan förstärka dessa skillnader i förutsättningar.

Ett arbetarklassbarn i en segregerad förortsmiljö kommer till skolan med en helt annan uppsättning förutsättningar än medelklassbarnet från villamiljön. Men dessutom kommer de till olika skolvärldar. Arbetarbarnet hamnar i en klass där nästan alla andra är från samma sociala skikt, från samma område, från flerfamiljshus. Där hälften av eleverna inte presterar bättre än ettor och tvåor i proven. Där en fjärdedel i klassen är invandrare. Där omflyttningen är stor, både i hemmiljön och i klassen. Där bara en liten del av de lågpresterande kan få extra hjälp, därför att resurserna inte täcker behoven. Där lärarna är unga, ofta saknar behörighet, ofta flyttar för att få en bättre arbetssituation.

Socialgrupp I-eleven kommer sannolikt till högstatusklassen, där 85 procent av kamraterna tillhör socialgrupp I eller II och också bor i villa, där bara 1 procent är invandrare, där nästan ingen flyttat, både lärare och kamrater är kvar år från år. Där över hälften har fyror eller femmor i proven, och där de få som är lågpresterande kan få extra hjälp ur förstärkningsresursen.

Dessa bilder är hämtade från en sammanfattande redovisning som gjorts av vårt material, där de två

ytterpolerna i den segregerade skolan, högstatusklasser och lågstatusklasser, jämförs med varandra. Sammanställningen gjordes då den studerade årskullen gick i årskurs 3. Av populationen gick då 16 procent (724 elever) i högstatusklasser, medan 14 procent (622 elever) gick i lågstatusklasser. Här återges ett urval av de variabler, där barnens situation i klasserna jämförts:

Högstatusklass	Lågstatusklass
Andel barn med invandrarundervisning: 1 % (7)	Andel barn med invandrarundervisning: 16.4 % (102)
Andel barn som av skolan definierats som invandrare: 1.4 % (10)	Andel barn som av skolan definierats som invandrare: 25.9 % (161)
Omkring tre fjärdedelar av eleverna bor i villa.	Omkring en tiondel av eleverna bor i villa.
Endast en av de 31 klasserna har hög omflyttning (dvs fler än sju elever har flyttat ut under lågstadiet)	20 av de 32 klasserna har hög omflyttning.
Medelbetyg i svenska: 3.5	Medelbetyg i svenska: 2.8
Medelbetyg i matematik: 3.4	Medelbetyg i matematik: 2.8
Standardprov i svenska: 3.5	Standardprov i svenska: 2.8
Standardprov i matematik: 3.4	Standardprov i matematik: 2.5
12 % av eleverna är lågpresterande (dvs har 1:or eller 2:or i standardprov) i svenska	48 % av eleverna är lågpresterande i svenska
17 % av eleverna är lågpresterande (standardprov) i matematik	46 % av eleverna är lågpresterande i matematik
53 % av eleverna är högpresterande (dvs har 4:or eller 5:or i standardprov) i svenska	15 % av eleverna är högpresterande i svenska
45 % av eleverna är högpresterande (standardprov) i matematik	17 % av eleverna är högpresterande i matematik
48 % av de lågpresterande eleverna i svenska (standardprov) får specialundervisning	25 % av de lågpresterande eleverna i svenska (standardprov) får specialundervisning
24 % av de lågpresterande eleverna i matematik (standardprov) får specialundervisning	16 % av de lågpresterande eleverna i matematik (standardprov) får specialundervisning
16 % av klasserna är nivågrupperade	Ca 40 % av klasserna är nivågrupperade

Till följd av våra urvalsmetoder bör inte dessa klasstyper betraktas som representativa för hur skolan ser ut i hela landet; så ser skolan ut för barn i vissa klart segregerade områden, där effekterna av segregering och särbehandlande förfaranden är mest uppenbara. Men resultaten ger i sina tendenser också besked om hur skolsystemet generellt fungerar för olika sociala grupper av elever. Många av skillnaderna mellan elevgrupper i segregerade klasser återfinns också, men mindre markanta, i socialt integrerade klasser.

De problem som i dag dominerar i debatten om grundskolan, framstår ofta som oberoende av de sociala skillnaderna mellan eleverna och mellan de olika skolmiljöerna. Oro, normlöshet, skolleda och låg kunskapsstandard tycks råda i alla typer av skolor, och påverka både elevernas och personalens arbetssituation i ungefär lika stor utsträckning överallt.

Säkert upplevs skolan ofta som problematisk och jobbig av andra än de grupper som systematiskt får det sämre utbytet av skolan. Men problemen i skolan måste ses mot bakgrunden av den bild av situationen som den segregerade strukturen ger: majoriteten av de olika sociala skikten möts inte i skolsituationen, de bor på skilda håll och går i skilda skolor. Den grupp elever som skolan misslyckas med att undervisa, arbetarklassens barn, finns koncentrerade i klasser, som totalt sett och i förhållande till behoven har sämre resurser.

Kraven på nivågruppering i skolan är på frammarsch. Man vill höja kunskapsnivån och förbättra arbetssituationen i skolan genom att segregera de studiemotiverade och de mindre studiemotiverade eleverna i skilda undervisningsgrupper. Men i realiteten finns alltså redan en utbredd nivågruppering i

.....
I realiteten finns alltså redan en utbredd nivågruppering i den svenska skolan, en nivågruppering som inte gynnar de eftersatta grupperna.
.....

den svenska skolan, en nivågruppering som inte gynnar de eftersatta grupperna. Att förstärka den ytterligare genom att differentiera högstadiet organisatoriskt, skulle innebära ett klart steg tillbaka mot det gamla parallellskolesystemet.

De frågor som vår forskning tar upp möttes i projektperiodens början (1972) av skepsis av flertalet som vi kom i kontakt med inom och utom skolvärlden. Att grundskolan i skilda skolor och kommundyper har mycket olika kategorier elever och i sina arbetsformer fungerar olika för dessa kategorier, var inte en accepterad beskrivning av skolan. Detta trots att SIA-utredningen, som skulle förändra arbetsformerna till att bättre tillgodose behoven hos sämre lottade elevgrupper, tillsattes redan år 1970. Under projektets gång har förståelsen ökat för dessa frågeställningar. Skolan har genom problem-anhopningen i vissa segregerade skolmiljöer och även genom den fortgående sociala snedrekryteringen till högre utbildning, tvingats uppmärksamma konsekvenserna av segregation och särbehandling i grundskolan. En av SIA-utredningens riktlinjer som innebär att skolan bli med förstärkningsresurser bör hjälpa barn med sämre skolvillkor, kan innebära möjligheter att förbättra dessa elevers situation. Vid användandet av dessa resurser är det viktigt att ta hänsyn till de konsekvenser av segregation och särbehandling som kunnat påvisas i segregerade skolmiljöer.